

Szórvány, diaszpóra és nyilvánosság

Sokan gondolják azt, hogy a szórványlét és a diaszpóra helyzet jelentős mértékben hasonlít egymáshoz, akár rokonhelyzetnek is tekinthető. Én nem gondolom ezt. Miként definiáljuk a diaszpórát, melyek *meghatározó tényezői*? Rogers Brubaker – aki több dolgozatot szentelt a kérdésnek, három ilyen jelöl meg: a területi szétszórtság, az anyaország felé meglévő irányultság, és a határok fenntartása. A szétszórtság kérdésére nem térek ki – eléggé egyértelmű. Az anyaországi orientációt illetően az odafigyelés irányulhat egy létező országra, de akár egy elképzeltre-idealizáltra is. A cél az anyaország kollektív emlékezetének az ápolása, megőrzése, akár jelent ez élő kulturális kapcsolatot, akár nem. Ezt igenis szolgálhatja a diaszpóra irodalma. A harmadik tényező pedig azzal kapcsolatos, hogy a diaszpóra meg kívánja őrizni, fenn kívánja tartani a befogadó közegtől eltérő identitását, ellen kíván állni az asszimilációnak. Ezzel az utóbbi tényezővel kapcsolatos a legtöbb felvetés és dilemma, hogy az egyes közösségek miként értelmezik, milyen elemekből építik fel a külön *identitást védő határt*. Ezekkel a kérdéssel itt nem foglalkozom. Értelmezésemben a szórvány az egyén számára *mindennapi döntéskényszer*. A helyzet akkor is létezik, ha a szórványban élő nem gondol rá, nem törődik vele, hiszen benne van a nyelvhasználatától a párkeresésig, a baráti társaságoktól a munkahelyválasztásig valamennyi tudatos vagy ösztönös döntésében. „Az anyanyelvem vonatkozásában minden nap döntenem kell. Amikor fölkelek otthon, akkor egy nyelven fordulok a családomhoz, és ahogy kiléptem az ajtón, nekem döntenem kell, hogy vállalom, miként vállalom, hogyan vállalom az anyanyelvemet és miként fogok viszonyulni a többségi nyelvhez. Folyamatos

Diaszpóra	Szórvány
Elvándorolt	Ősei helyén él: őshonos a régióban
Nem is ismeri a befogadó közeget	Teljes helyismerettel rendelkezik
Nem ismeri a helyi/domináns nyelvet	Ismeri a helyi/domináns nyelvet
Nem ismeri a helyi/többségi kultúrát	Ismeri a helyi/többségi kultúrát
Jövője bizonytalan (marad/nem marad)	Jövő: maradás (otthon van)
Személyes válasz az asszimilációs helyzetre: létezik (van döntés)	Személyes válasz az asszimilációs helyzetre: folyamatos átmenet (nincs azonosítható döntés)

döntéshelyzet és döntéskényszer. Mennyire veszem át a többségi nyelvnek a különböző fogalmait, és a családban miként igyekszem a nem családi kérdésekről anyanyelvemen beszélni. Kikerülhetetlen a nyomás- és döntéskényszer, hogy mit teszek azért, hogy meg tudjam őrizni kisebbségi identitásomat. Ez külön feladat, külön teher. Minden döntés háttere és kerete, hogy a szórványban élő számára társas lény mivoltának a megélése nem teljes körű, a más kultúrájú többségi közegben megszűnik az övéi közötti jelenlét otthonossága, magától értetődő mivolta – *állandó nyomás* alá kerül. Ennek hatására válik a szórvány asszimilációra hajlamosító közeggé, s válik meghatározóvá a szórványosodás folyamata, amelynek a végeredménye lehet nyelváltás, kultúraelhagyás vagy akár etnikai adaptáció. Ezt az igazodási kényszert nem lehet az emberek életéből kiiktatni.”

A táblázatban összefoglalom a szórvány és a diaszpóra jellemzőit.

Ezek után rátérek a választott kérdéskörre, ez a szórvány és irodalom.

Miért nem irodalom és szórvány? Mert ez a sorrend az irodalomra helyezi a hangsúlyt, mintegy sugallva, hogy irodalom mindenütt létezik/létezhet – szórványban is. Ez pedig téves. Ugyanis a szórványlét legáltalánosabban, mindenféle számtól meg arányoktól eltekintve olyan létállapot, amikor a helyi etnikai közösség saját erőforrásaira támaszkodva képtelen előteremteni, megőrizni és generációról generációra átörökíteni a nyelvi-kulturális megmaradáshoz szükséges értékeket, kulturális tartalmakat. Etnikai közösségről szólok, mert van olyan helyzet, amikor egy kicsiny falu lakói magyarnak mondják magukat, miközben ősük nyelvét már nem/alig beszélik (Erdélyben ilyen a Radnai-havasok lábánál fekvő Óradna). Ez azt jelenti, hogy szórványban beszűkül a kisebbségi (magyar) közösségi tér, az anyanyelv használata a magánszférába szorul. A szórványosodás (értsd: asszimiláció) akkor jut el kritikus pontig, ha az illető (magyar) közösség helyben nem rendelkezik anyanyelvű iskolával, a templomba (ha van) a pap beszolgál – hetente, olykor ritkábban. Nincs helyben magyar intézmény, nincs helyi magyar elit.

Tehát szórvány és irodalom.

Az anyanyelvű irodalmi élet megléte azt jelzi, hogy helyben az illető nyelvnek presztízse van. Mert ki ír verset olyan nyelven, amely számára, közössége számára már nem fontos, amely nyelven nem tud üzenni, amelynek nincs kommunikációs értéke? Élt Temesváron pár éve valaki, aki rendelkezvén némi költői vénával, verselgetett. De számára a helyi magyar közönség kicsi volt, üzenetét románokhoz is el kívánta juttatni: verseit megformálta románul is. Párhuzamos kis köteteket adott ki, a magyar köteten a nevét magyarul, a románon a nevét román átírásban tüntette fel. Miközben magyarnak vallotta magát... Csak olyan nyelven írunk irodalmi művet, amelyen kommunikálni akarunk és van kivel kommunikálnunk. Nem állítom, hogy Argentínában nem élhetnek magyar költők, de az bizonyos, hogy magyar kultúrájukhoz a helyi világ nem ad hozzá semmit. Jelenthet újat világlátásukban. Aki ír, hozzáadja magát a világhoz. Aki ír, annak számára az a nyelv kiemelten fontos (a legfontosabb?), amelyen (értékesnek tudott) gondolatait, üzenetét megfogalmazza. Többnyelvűség esetén a nyelveknek mindig van egy, a helyi realitásokhoz is igazodó rangsora. Ha tehát valahol szórványban van helyi irodalom, ha az irodalmi élet valamilyen formában jelen van, akkor ott az etnikai magyarokon túlmenően (még) beszélhetünk magyar közösségről. Ha az irodalmi élet meglétére helyben semmilyen jel, megnyilvánulás nem utal, ha anyanyelvét egy közösség publikusan nem

használja, akkor az illető nyelvi közösséget lassan felfalja az asszimiláció, eljutott a végső veszély előtti állapotba, és előbb vagy utóbb bekövetkezik az általános nyelváltás.

Indokolt itt és most közösséget felfaló asszimilációról, végső veszélyről szólni? Igen, indokolt és van értelme. Mert a helyi közösség, legyen nyelvi végveszélyben, ezt közösségileg nem kommunikálja, a helyi nyilvánosság, a (még létező) helyi média nem foglalkozik a nyelvi beszűkülés folyamataival. A társadalomtudóst a jelenségekkel kapcsolatosan olykor megszólaltatják – és ennyi. Vegyük kézbe szórványvidékek lapjait, mindenik úgy ír a helyi eseményekről, hogy a szövegek pozitívak legyenek, a beszámolókat erőt adjanak a folytatáshoz. Példák felsorakoztatásáról lemondanék – Erdélyből idézhetünk temesvári, nagybányai, dévai, brassói sajtó megnyilatkozásokat. Hitem szerint ugyanez tapasztalható a felvidéki vagy délvidéki szórványok esetében is. Ugyanis a kritika, a józan értékelés, a teljesítmények alapos és értő elemzése akkor indokolt és produktív, ha a jobb teljesítményre megvan a lehetőség. Ahol profikkal állunk szemben, akiktől a magas fokú szakmaiság jogos elvárás. Mi van meg ebből szórványban? Kik azok a lelkes és önfeláldozó emberek, akik a mindig, mindenhol, bármi áron létrehozandó anyanyelvi kulturális tartalmakat sorstársaik számára előállítják és szolgáltatják? Senki ne vegye sértésnek, de: amatőrök. Nem dilettánsok, hanem műkedvelők. Az amatőr művészeti csoport egy alkotó művelődési-művészeti közösség, tagjai valamelyik művészeti ágban egyéni (író, festő), vagy közösségi (színhátság, kórus) tanuló-önképző, önmegvalósító és alkotó tevékenységet folytatnak, de nem a megélhetésüket szolgáló jövedelemszerzés céljából. Nevezzük őket közösségszolgálóknak, közösségépítőknak vagy a kultúra napszámosainak, a lényeg, hogy amit tesznek, nem fizetségért, nem előnyökért, hanem elhivatottságból és kedvtelésből végzik.

Illetheti-e őket kritika? A kritika, az értékmérés célja a jobb teljesítmény. Illetve az elismerés, a folytatás szakmaiságának javítása. Egy szórványban működő színjátszó csoport közösséget szolgál, amit nyújt, azt más, biztos nyelvi-kulturális jövővel rendelkező közösségek esetében szakosított intézmény – színház, közpénzekből támogatott kulturális csoport – biztosítja. Amikor egy produkciót fizetnek, amikor ennek szolgáltatás jellege van, a kritika nemcsak helyes, de jogos is. Ha egy csoport önkéntesen, saját idejét és anyagi forrásait felhasználva kíván egy helyi közösségnek anyanyelvi (művészi) élményt biztosítani – akkor első helyre kerül a szolgálatért járó köszönet, ezt követi a biztatás, hogy legyen folytatás. Megváltozik a nyilvánosság működése, a kritikai funkció helyébe a lelki-érzelmi támogatás és köszönet lép. És így kialakul egy ördögi kör, amelyből belső erőkre támaszkodva kitörni lehetetlen.

Mikor beszélhetünk helyi irodalmi életről? Ha mondjuk a helyi pap, vagy/és a helyi pedagógus valamilyen írásművet közöl magyarul, esetükben miről lehet beszélni? Nem foglalkoztat most az írásművek irodalmi értéke – erről később. Van tehát helyben egy vagy két magyarul író, alkotó ember. Távol jelentős irodalmi központoktól, távol mindenféle irodalmi műhelytől. Akkor ezen a (kis) településen van helyi irodalmi élet, avagy nincs? Sipos László festőművész a budapesti Magyar Művészeti Akadémia rendes tagja, magas kitüntetések birtokosa, elismert művész. Erdélyi faluban, Felvincen él – de ez nem jelenti azt, hogy ezen a helyen létezne művészeti élet. Sipos minden művészi kapcsolata túlnyúlik a valamikori aranyosszéki mezővároska határain. Más. Gelu Păteanu elismert író, műfordító, magyar barátai számára Gyalu (magyarról románra és románról magyarra egyaránt fordított) a 80-as

években a politikai rendőrség zaklatásai elől a székelyföldi Énlakára költözött és itt alkotott. Ettől a falucskában nem alakult ki irodalmi élet.

És akkor a művészi értékek kérdése. Minden irodalmi mű, a próbálkozás is megbecsülendő, hiszen az anyanyelv művelését jelenti. Közösségleg, akár nemzeti szintre is lehet gondolni, a visszaigazolt irodalmi értékek számítanak, ezek jelentik az irodalmat. A verset író falusi tanító példája pozitív, értékelhetik, versét helyben akár elő is adhatják – ettől nem válik íróvá. Verset vagy prózát írhat pap, tanár, bárki – például Tamási Áron testvére, a földműves Gáspár idős korában leírta életének történetét. Sikerkönyv lett, de ettől még nem mondható írónak. És nem író, csak tollforgató az, aki a magyar sajtó számára ír tudósításokat, helytörténeti szövegeket, aki beszámol egy térség természeti szépségeiről. Nem író, számára nem a művészi üzenet az elsődleges, hanem a híradás egy helyi közösségről/közösségnek. Különbséget kell tenni a közéleti írások és az irodalmi művek között. Az irodalmi próbálkozásokat is meg kell becsülni, hiszen ezek léte azt jelzi, hogy a helyi közösségben az irodalomnak rangja van.

Ha, mondjuk, Svédországból jelentkezik egy ígéretes, figyelemre méltó szerző érdekes magyar írással, nyilván nem szűkebb közössége számára ír, a nyelvismeret hiánya ezt kizárja. Van egy tágabb magyar közösség, ezzel természetesen számol, de számol az egykori, kiköltözésével odahagyott közösségével is. És íróvá is válhat idővel, de ettől abban a svéd városban, ahol él, nem lesz magyar irodalom. Lakhelyi hovatarozása elkülönül irodalmi/kulturális hovatarozásától. Mert kell a befogadó közeg – ami ez esetben távol van, az író számára csak áttételesen létezik. Akkor lesz az író helyi, ha itt olyan befogadó közegre talál, ahonnan megfelelő visszajelzéseket kap. Szórványra jellemző helyzet: az író helyben kritikai visszajelzésre nem számíthat. És ebben a vonatkozásban a szórvány hasonló lehet a diaszpórához. Olykor a helyi közösség – lehet szórvány, lehet diaszpóra – nem is tudja, a közöttük élő író milyen rangú alkotó.

Három összetevőről beszélünk: a tollforgatóról, a szöveg jellegéről és a befogadó közegről. A klasszikus hármast: író, mű és olvasó. A tollforgatóról már szóltunk. Következik a szöveg. A mű függetlenné válik szerzőjétől, akkor is, ha a szöveg maga személyes. Klasszikusnak mondott értelmezésben az irodalom sajátos nyelvi kommunikáció, amelynek nemcsak feladója és üzenete van, hanem címzettje is. A szöveg nem önmagáért van; eleve kapcsolatot feltételez, kapcsolatot kíván teremteni az olvasóval. Vagyis nem (volna) független. Szerintem egy finomabb bontásban az igazi irodalomnak nincs közvetlen címzettje, ugyanis a szöveg nem valaki(k)hez szól, hanem általános. A művel való találkozás esetleges, miként a Veres András: *Bevezetés az irodalmi művek olvasásába*, Budapest: Krónika, 2001. hatása sem látható előre. Bár a szöveget a legtöbb esetben zárt rendszerként kezelik, és így vizsgálják, a másik oldalon a megértés az adott személy előzetes ismereteitől, kialakult kódrendszerétől függ. Ebben a kontextusban alapvető, hogy az irodalmi mű ritkán (soha nem?) készül egy bizonyos közeg számára. Ha így lenne, nem a mű volna az elsődleges – pedig irodalmi alkotás esetében igenis a mű az elsődleges.

A címzett, az olvasó szintén fontos – a sorrendünk nem rangsor. Hiszen ha az olvasó nem tudja dekódolni a mű üzenetét, ha nem képes megfejtetni, akkor nem is egészíti ki a művet, nem gondolja önmagában tovább – elmarad az élmény. Ez esetben a mű elolvasott-átfutott szöveggént, érdektelen tudósításként tűnik tova. Irodalmi művet olvasni megfelelő felkészültséggel, „olvasói felvértezettséggel” lehet csak, amikor a frissen olvasott mű hatására új rend, új értelmezés alakul ki az

olvasóban, hiszen korábbi tapasztalatait rávetíti a friss szövegre. Mikor és hogyan alakul ki helyben ilyen közeg, miként szerezhető meg a szükséges olvasói „felvérteztség” – olyan kérdések, amelyekkel itt nem tudok foglalkozni. Ismert, az irodalmi életnek megvannak a hagyományos műhelyei, intézményei. Irodalmi kör, olvasókör, vitakör, úgynevezett „kávéházi” találkozók, beszélgető estek, előadás-sorozatok, lapok, kiadók. Megannyi forma, valamennyi célja megszólítani a potenciális érdeklődőt, kiemelni a hétköznapi darálójából, bevonni a közös ráeszmélés és együttgondolkodás felemelő élményébe. Van-e ezeknek a műhelyeknek valamilyen „kritikus tömege”, egy olyan minimum, amelynek megléte esetén bizonyossággal kimondható a helyi irodalmi élet megléte? Ezt a külön elemzést feltételező kérdést nem kívánom megválaszolni...

Térjünk vissza az indító gondolathoz: szórvány és irodalom. Szórványban is születnek tehetségek, ezek feltörnek, amennyiben létezik helyi lehetőség, itt megizmosodnak, és az irodalmi élet sajátos formáját hozhatják létre. Hogy milyen peremfeltételek mellett valósul ez meg, erre – az itt feltárt tényanyag nem elégséges voltára történő hivatkozással – nem kívánok válaszolni. *Az viszont bátran kijelenthető, hogy ott, ahol magyar névvel rendelkező és írással foglalkozó személyek anyanyelvükön nem írnak*, ott a kisebbségi anyanyelven leírt szónak alacsony a presztízse.

Brubaker, Rogers (2005): The „diaspora” diaspora, In: *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 28. nr. 1. pp. 1-19.

Bodó Barna (2005): Szórványnarratívák, In: Ilyés Zoltán – Papp Richárd (szerk.): *Tanulmányok a szórványról*, Budapest: Gondolat-MTAKI.

Bodó Barna (2007): A szórványtól a nemzetig – és vissza, *Pro Minoritate*, 1 (Tavaszi).

Veres András: *Bevezetés az irodalmi művek olvasásába*, Budapest: Krónika, 2001.

KAPUK Ligeti Pál fotósorozata

Örményországi templomajtó

